

KÖZLEMÉNYEK

Mainzi Jeromos (1470–1584). Bár az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Apponyi-gyűjtemény köteteinek formai feltárása az utóbbi években megtörtént, és a teljes állomány kereshető az online katalógusban, ezek a muzeális könyvek továbbra is tartogatnak meglepetéseket. Az App. H. 1869/1. péld.¹ jelzetű nyomtatványt például korábbi leírása szerint kéziratos pergamenbe kötötték. Ez a jelenség természetesen nem ritka a Régi Nyomtatványok Tára állományában, azonban újra kézbe véve az őrzőkönyvet a kötéshez használt „kézirát” írásképe túlon túl szabályosnak mutatkozik, alaposabban szemügyre véve egyértelmű, hogy nyomtatott pergamen levélpárról van szó.

A könyvkötésen két hasábian olvasható részletek Szent Jeromoshoz köthető szövegekből származnak (egy Jeromos-levélrészlet és caesareai Pamphilosz Órigenész-apológiájának részlete, pontos azonosításuk alább), a töredék pergamen alapanyagából és a másodlagos felhasználásból kiindulva tehát a Jeromos-levelek ősnymtatvány kiadásai közt érdemes annak forrását keresni.² Kéthasábian Jeromos-kiadványokból összesen tízet listáz a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW), ezekkel összehasonlítva a töredéket kiderül, hogy az a Peter Schöffner-féle 1470-es Szent Jeromos-levélkiadásból származik.³ A töredék kora és a nyomdász-műhely – amely a Johann Gutenbergtől elkobzott felszereléssel dolgozott – önmagukban rendkívül értékessé teszik a töredéket. A töredék pedig, illetve a kiadvány, amelyből kikerült, egyszerre mutatja fel a letűnő középkori kéziratos kultúra és a korai nyomdászat szoros kapcsolatát, ugyanakkor az ősnymdászok előremutató, innovatív munkáját.

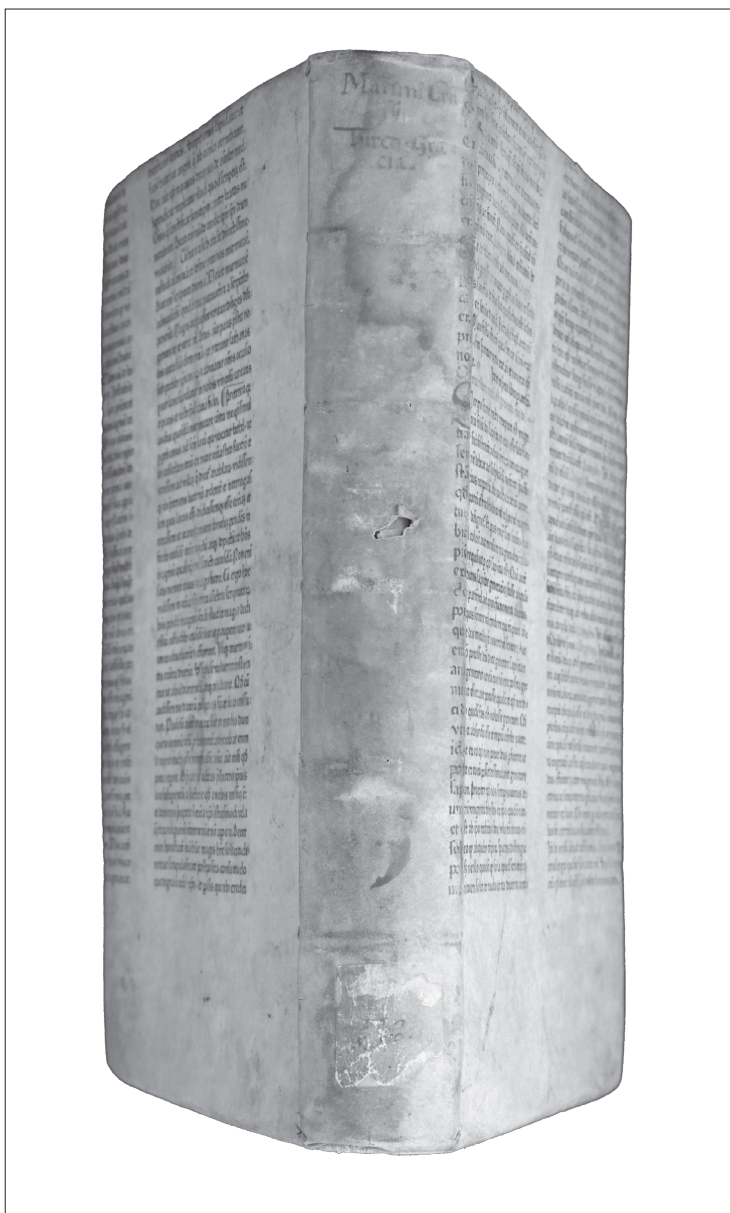
Az első kérdéskörhöz tartozik, hogy egy könyvet pergamenre is kinyomtattak, valamint ennek a ténynek az alkotói szándéktól független utóhatása, a másodlagos felhasználás. A középkori könyvkultúrához kapcsolja a kiadványt a nyomtatási munkafázistól elkülönülő díszítés is, több ismert, gazdagon díszített, akár aranyozott példány mellett⁴ a töredéken is megfigyelhető kék – a szakirodalom

¹ *Turcograeciae libri octo a Martino Crusio, in Academia Tybingensi Graeco et Latino professore, utraque lingua edita*, Basileae [Basel], per Leonardum Ostenium, Sebastiani Henricpetri impensa, M.D.LXXXIII [1584]. (VD16 C 6153; BNH Cat. C 1217)

² Pergamenre természetesen nem csak az ősnymtatványok időszakában nyomtattak, de a későbbi korok kifejezetten reprezentatív pergamen-kiadványait nem valószínű, hogy könyvkötésként hasznosították volna újra.

³ HIERONYMUS, *Epistolae*, Maguntia [Mainz], per Petrum Schoiffer, Anno Domini M.CCCC. LXX. die septima mensis Septembris [7. Sept. 1470.]. (ISTC ih00165000, [https://data.cerl.org/istc/_search], letöltve: 2023. 01. 12.)

⁴ Lásd például a Bayerische Staatsbibliothek (2 Inc.c.a. 30 a, p. 9. – digitális másolata, a GW és ISTC rekordoknál linkelve), vagy az Universiteitsbibliotheek Utrecht (G fol 1, fol. 5r – fotómásolata az alább idézett van den Berg-cikkben) példányaiban a miniált iniciálékat a főszöveg elején.

1. ábra. OSZK RNYT App. H. 1869/1. péld. pergamen ösnyomtatvány-töredékbe kötve, az eredeti méretét érzékelteti, hogy a szövegtükör a könyv fejénél kifut a borításon

alapján rendszerint vörössel váltakozó⁵ – kétsoros lombard iniciálékat és a mondatkezdő betűket kiemelő rubrumokat helyezett el a szövegben egy miniátor.

Ugyanakkor a nyomdászatechnika gyors fejlődésének jele a töredéken is megfigyelhető, a kétszínnyomásos eljárás: a bevezető- és címsorok mellett vörössel nyomtatták a teljes kolofont és az Órigenész-apológiában az Órigenész- és a Pamphilosz-szövegrészeket elkülönítő neveket is. Vörös szövegek nyomtatott voltát igazolja, hogy ezeknél is egyértelműen kirajzolódik a magasnyomtatás jellegzetes képe: a nyomóforma által a kontúrokra kipréselt nyomdafesték.

2. ábra. Az alsó sor vörössel nyomott szövegrész a töredéken

A kétszínnyomásos eljárást Fitz József úgy értékelte, hogy Schöffler és Johann Fust ezzel fejezték ki hivatkozva, hogy „a nyomdászat nem szorul a rubrikátorok és illuminátorok közreműködésére”,⁶ a vörössel nyomtatott szöveges részek és a díszítő kézi rubrikálás együttese viszont inkább egy józan kompromisszumot jelez, semmint a Fitz által érzékeltetett vetélkedést. A „kézi-gépi” rivalizálás ellen szól az is, hogy a szóban forgó kiadvány több példányának egységes stílusú, kivitelezésű rubrikálása és lombard iniciáléi arra engednek következtetni, hogy a kézi díszítés egy helyen, feltehetően még Schöffler műhelyében készült.⁷ Ha már szóba került a kolofon, az újítások közt meg kell említeni, hogy nyomdászjelvényt is Schöffler és Johann Fust alkalmaztak először,⁸ címereik a Jeromos-levelek kiadásának végén is láthatók. A humanizmus könyves kultúrán túlmutató esztétikai-szellemi szemléletváltása is rajta hagyta a nyomát a kiadványon, ugyanis a gótikus betűképtől az antikva stílus felé elmozduló betűtípussal szedték a kiadványt, amelyet már 1459 óta használtak Schöfflerék,⁹ ez ugyancsak megfigyelhető a töredéken is.

Az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC) már egy bibliográfiai leírásban tárgyalja azokat a Jeromos-leveleket,¹⁰ amelyek a GW-ben még külön rekordban szerepelnek eltérő előszavakra

⁵ VAN DEN BERG, Estel, *Fragments of Jerome's Epistolae (Mainz: Peter Schoeffer, 1470) in the Utrecht University Library = Fragmentology*, 4(2021), 109. (<https://doi.org/10.24446/wutl>, letöltve: 2023. 01. 12.)

⁶ FITZ József, *A könyv története*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1930, 58.

⁷ VAN DEN BERG 2021, i. m. 102, 109.

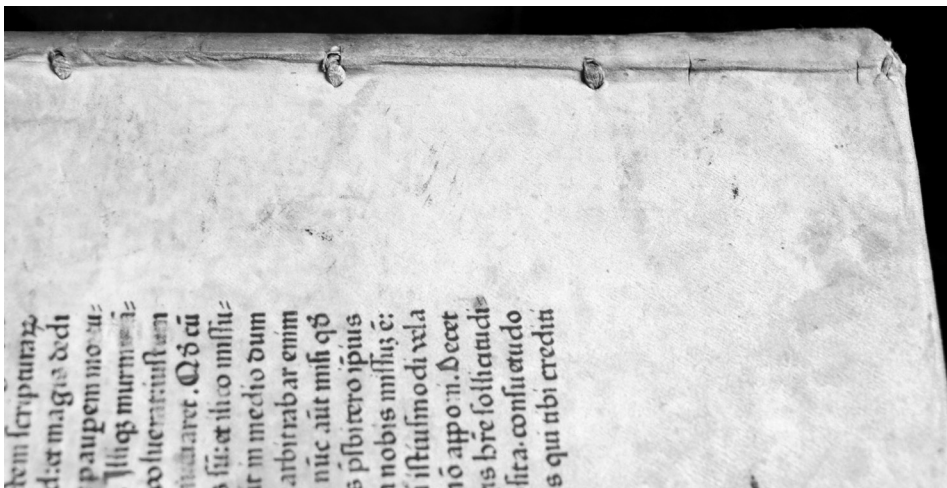
⁸ SIMON Melinda, *Funkciótlan vagy funkcionális? Nyomdászjelvények mint könyvtárepületek díszítőelemei = „Apró cseppekből lesz a zápor”, Bakonyi Géza emlékkönyv*, szerk. Hegyi Ádám, Simon Melinda, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008, 101.

⁹ A *Typenrepertorium der Wiegendrucke* 5:118G jelzésű típusa (<https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06128>, letöltve: 2023. 01. 11.)

¹⁰ A leírást legutóbb 2021. március 26-án frissítették.

tekintettel.¹¹ Azonban a két nagy variáncsoporton belül további számos eltérés figyelhető meg, amelyek egy második nyomtatási munkafázisra utalnak.¹² A kötést alkotó levélpár a főszövegből származik, a 7. számozatlan ívfűzet 2. levélpárja, tehát a [g2] és [g9] levelek. Az előtáblát borítja a [g9], vagyis a 62. levél, amelynek rectója, tehát a 123. oldal látszik. Így nem lehet eldönteni, hogy a töredék az előszó alapján elkülöníthető két nagy variáns-csoport melyikébe sorolható. A hasábok szélükben szinte teljesen, a jobb hasáb utolsó betűit leszámítva látszanak.¹³ A háttáblán a [g2], azaz 55. levél versója, a 110. oldal látható, a bal hasáb utolsó kb. tucatnyi betűje és a jobb hasáb.¹⁴

A fólió méretű pergamen felső részét 13 sornyi szöveggel a kötéskor a táblák tükrére hajtották, nagy valószínűséggel le is vágta belőle, a könyv lábához eső margórészből pedig 104 mm maradt fenn, de ennél is nagyobb volt. A fennmaradt szél vágott éle nem mutatja a használat nyomát. A töredék teljes mérete 560×390 mm.

3. ábra. A töredék eredeti kötéséről árulkodó bemetszések és az új kötés áthúzott bordái

A levélpáron a fűzéshez ejtett bevágások figyelhetők meg a hátsó gerincélnél. Ezek elhelyezkedése alapján a levélpár fitzponttal fűzött könyvből került ki. A töredéken négy bordának ejtett bemetszés figyelhető meg, egyik egybeesik az őrzőkönyv bordájával. Bársonyos felülete alapján a kötés külső oldala a pergamen húsoldala lehetett, megfigyelhető rajta a csiszolás nyoma is.

A töredékből lehajtott peremmel készült egészpergamen-kötést alakítottak ki, a hosszszelvényre hajló peremek szélessége 12 mm. A könyv beütése egyenesen vágott, de valószínűleg nem utólag, hanem még kötés előtt szabták így ki a pergament. A borítópergament vékony, fehér merített papírral bélelték

¹¹ GW 12424, legutóbb frissítve: 2012. november 26; 12425, legutóbb frissítve: 2013. december 3. (<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>, letöltve: 2023. 01. 12.)

¹² GW 12425, Anmerkung 1.

¹³ A bal hasábban kezdődő, a jobb hasáb felső részének levágása miatt kis megszakítással olvasható egy szakasz Pamphilosz Órigenész-apológiájának III. caputjából Rufinus Tyrannius fordításában. (Kiadása: PG 17(1857), 561B–562B [...] 562C–564A.)

¹⁴ A jobb hasábban folyamatosan olvasható részlet Jeromos LI. levelének 7–9. caputjaiból. (Kiadása: PL 22(1845), 526–527.)

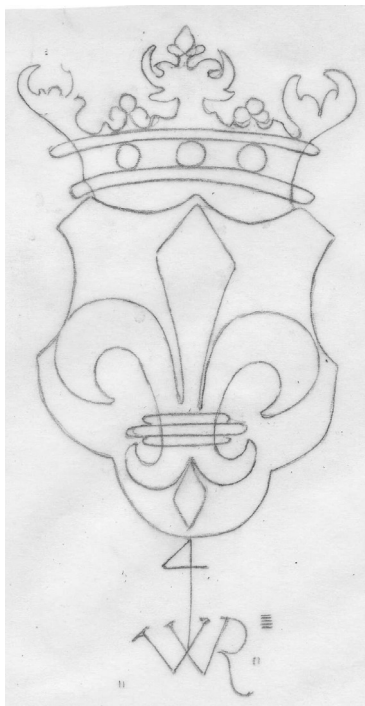
4. ábra. Lehajtott peremmel készült egészpergamen-kötés

ki. A könyv nem feszthátas, nyílásán áthúzták a fűzés- és az oromszegőalapokat. Az oromszegők a kétszínű típusba tartoznak, pergamen alapra vöröses és nyers színnel készültek. Az alap készítésekor pergamencsíkba vékony sodrott pergamenszálat hajtottak, erre készült el a hímzés. A pergamencsík gerincen túlnyúló végeit a táblák belső oldalára ragasztották ki, a pergamen szálat áthúzták a nyíláson és végeit szintén a táblák belső oldalára ragasztották ki. A kötet íveit öt borszalagra, dupla bordaként fűzték fel fitzponntal. A gerincélnél a bordák felét elvágták, a maradékot áthúzták a könyv nyílásán. A könyv nyílásában látható a szürkés árnyalatú, S-sodratú fűzőcérna. A könyv gerince gömbölyített, de nincs ereszre verve. A gerincet a bordák között keskeny pergamenszalaggal kasírozták meg. A felső borda fölött és az alsó borda alatt nincs kasírozás. A pergamen szalagok gerincen túlnyúló végeit a betáblázócsíkra, majd az előzék kiragasztásakor a táblák belső oldalára ragasztották ki. Egyik kasírozás végén elmosódott írás látszik. A gerincpergamenre közvetlenül került tintával az oromszegés és az első borda között a „Martini Crusij Turco-Graecia” címfelirat, a negyedik és az ötödik – egyben utolsó – borda között korábbi jelzet, talán egy 9-es szám alsó fele látható, az ötödik borda és az alsó oromszegés között ragasztott címke maradványa kiolvashatatlan karakterekkel.

Az első és hátsó előzékeket egy-egy, az ívekhez fűzött, fehér merített papírból készült levélpár alkotja, amelyek eltérő papírból készültek. Az eltérés a papír színárnyalatában is megjelenik, a hátsó előzék papírja gyengébb minőségű, vízfoltos, egyenetlen csomós. Az előzések vízjelei is eltérő papírmalomra utalnak.

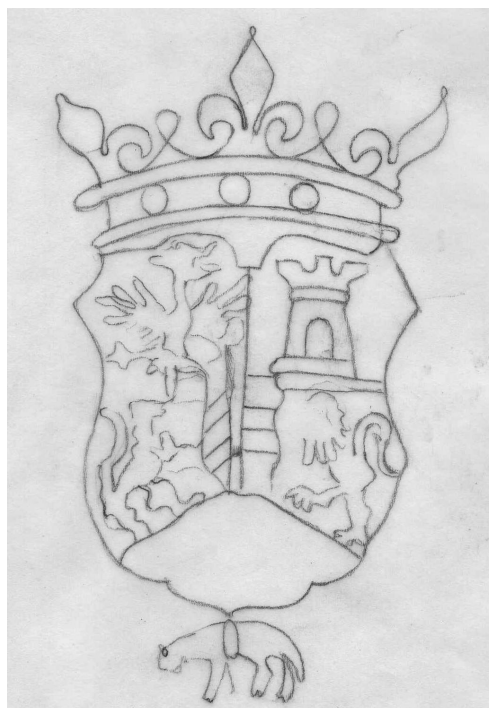
Az első előzéken látható vízjelen (liliomos címer, felette korona) Wendelin Richel strasbourgri papírkészítő mester monogramja olvasható, amelyet papírmínőség-jelzőként baseli és holland papírmalmok mesterei is használtak. A korona alakja holland, az Anjou-liliom inkább baseli, a monogram strasbourgri. Nem szerepel az Magyar Vízjel Adatbankban.¹⁵

¹⁵ Reprodukciója: PICCARD, Gerhard, *Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, Band 13: *Lilie*, Stuttgart, 1983, no. 1312. A mintadokumentumot Piccard 1600-ra datálta.

5. ábra. Az elülső előzéklapról kirajzolt vízjel

6. ábra. A hátsó előzéklapról kirajzolt vízjel

A hátsó előzők vízjele koronás-pajzsos, aranygyapjas rendjelvényes címer, a BASEL-HEUSLER-2. papírmalom terméke.¹⁶ A hátsó röpelőzéken Nicolaus Hüßler papírkészítő mester vízjele, amely az 1574 és 1598 között merített papírokon látható.

Az őrzőkönnyv metszését mindhárom oldalon zöldre festették. A kötetet két zöld színű szalagpár zárta, amelyek a hosszmetés mentén fogták össze a kötéstáblákat. A szalagok végeit a kötéstáblán áthúzva ragasztották a tábla belső oldalára az előzők leragasztása előtt. A sarkok behajtása, a hosszszanti beütés és perem kialakítása előtt húzták át a kötőszalagokat a borítópergamenen. A szalagok mára elvesztek, csupán a kötésen ejtett bemetszéseken kilógó maradványok látszanak.

Hogy a töredék történetéről többet megtudhassunk, meg kell vizsgálni az őrzőkönnyvet is. A tübingeni klasszika-filológia- és történelemprofesszor, Martin Kraus (Crusius) *Turcograecia* című munkájának első kiadása „viseli” a Jeromos-töredéket. A műben a görög területek történetét és török megszállás alatti helyzetét mutatja be a szerző görög és latin nyelven, részben saját élményei alapján, melyeket a magyar területeken is áthaladó, David Ungnad vezette konstantinápolyi követség tagjaként szerzett.¹⁷ Az OSZK-ban őrzött példány címlapján görög possessorbejegyzés olvasható: Έκ τῶν τοῦ Δάβιδ τοῦ τοῦ Ζωγράφου υιοῦ βιβλίον. – Zógrafosz (a. m. festő, Maler) fia Dávid könyve. Ezen kívül a nyomtatványban csak aláhúzások, elvéve újkori grafitceruzás bejegyzések találhatók, továbbá az előzőklapon egy azonosíthatatlan tulajdonos feljegyzései a könyv számára érdekes részéről és arról, hogy a könyvet 1775-ben (vagy ’78-ban) M. Scherertől vásárolta. A címlap versóján, a szerző portréja alatti méltató verset Kassai Zsigmond jegyzi, aki tübingeni tanulmányai¹⁸ alatt találkozhatott Krausszal. Az Apponyi-gyűjteménybe viszont nem ezért, hanem a szövegben található számos, a Magyar Királyságra vonatkozó ország- és városleíró részlet miatt került a kötet, melyekből Apponyi Sándor bőségesen szemezgetett a katalógusában.¹⁹ A könyv megszerzéséről sajnos nem maradt fent információ sem ebben, sem a bibliofil gróf kéziratos könyvjegyzékében.²⁰ A töredék így összességében annyi tanulsággal szolgál, hogy a mégoly kiváló minőségben készített Jeromos-ősnymtatvány százhusz évvel²¹ az elkészülte után már elavultnak, fölió mérete miatt talán túlméretesnek, nehezen kezelhetőnek bizonyult, így a pergamenre készült szövegek gyakori sorsára jutott.

A két GW és az ISTC leírást összefésülve nehéz a világszerte fennmaradt példányok pontos számát meghatározni, összesen száz, legfeljebb százhusz példány ismert, amelyek közül husz készült pergamenre. Korábbi, de talán megbízhatóbb és nagyságrendileg sem eltérő adat a 2009-es milánói IFLA konferencián ismertetett cenzus Margaret Lane Fordtól, aki 99, ebből 17 pergamenre készült példányról számolt be.²² A pergamenpéldányok számát Estel van den Berg bővítette

¹⁶ Reprodukciója: BRIQUET, Charles M., *Les Filigranes, vol. 1*, Paris, 1907, no. 2291. A mintadokumentumot Briquet 1587-re datálta.

¹⁷ Az útról bővebben: *Ungnad Dávid konstantinápolyi utazásai*, ford., bev. Kovács József László, Bp., Szépirodalmi, 1986.

¹⁸ Lásd a vonatkozó szócikket: *Régi Magyarországi szerzők*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK, 2007, I. kötet.

¹⁹ APPONYI Sándor, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, Bp., OSZK, 2004, Teil. II, No. 1869.

²⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Gall. 19.

²¹ Amennyiben egész könyvként maradt a 16. század végéig, az OSZK-s töredék még hosszú életűnek mondható, az utrechti töredékek közt néhány már akár a század közepén is kötőanyagként végezhetett – bár nem kizárt, hogy újrakötéshez használták ezeket. Vö.: VAN DEN BERG, i. m. 106.

²² FORD, Margaret Lane, *Deconstruction and Reconstruction: Detecting and Interpreting Sophisticated Copies*, World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council, 23–27 August 2009, Milan. (<https://www.ifla.org/past-wlic/2009/163-lane-en.pdf>, letöltve: 2023. 01. 12.)

legújabbán 18-ra (sőt megkockáztatja a 19-et is), aki a szóban forgó kiadvány utrecht-i egyetemi könyvtárban őrzött töredékeinek vizsgálata során különítette el azokat az ugyanott őrzött teljes példánytól.²³ Mindkét cikk rámutat arra, hogy a számos nyomtatványtöredék miatt a fennmaradt példányok száma nehezen határozható meg teljes pontossággal, Lane Ford például egyazon, elsőre teljes példánynak tűnő pergamenkötetben három különböző példány maradványait azonosította.

Az 1470-es mainzi Jeromos-levelekből Magyarországon egy papírpéldány ismert, amelyet az Egyetemi Könyvtárban őriznek,²⁴ e mellett igazi bibliofil különlegesség a nyomtatvány pergamen példányának töredéke. Az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának gyűjteményében 17 eredeti nyomtatvány található Peter Schöffler nyomdájából, ezek közül korban csak kettő előzi meg a Jeromos-töredéket, így az őrzőkönyvtöredék-együttes a hungarika-vonatkozáson túl is kiemelkedő jelentőségű darabja a Tár állományának.

A töredék feltárásához nyújtott segítségükért köszönet Benke Éva restaurátornak, Pelbárt Jenő vízjelszakértőnek, továbbá Kádár Krisztinának és Tuhári Attilának.

TÓTH ZSUZSANNA – SZOVÁK MÁRTON

²³ VAN DEN BERG 2021, i. m. 101–113.

²⁴ CIH 1678, jelzete: Inc2.